

Η εργαλειακή αντίληψη του Γ. Κορδάτου για τη γλώσσα και η αυταξία της

Γρηγόρης Καραφύλλης*

Περίληψη

Στο άρθρο αυτό υποστηρίζεται ότι ο Γ. Κορδάτος εξετάζει το ζήτημα της γλώσσας κάτω από ιδεολογικό μανδύα και υπό την οπτική της «ιστορικοδιαλεκτικής» μεθόδου. Προτείνει την καθιέρωση της ζωντανής γλώσσας, αλλά ταυτόχρονα εμμένει στην εργαλειακή της χρήση. Η γλώσσα είναι για αυτόν μέσον συνειδητοποίησης των ανθρώπων, παρακολουθεί την πολιτική και κοινωνική εξέλιξη και έχει ταξική διάσταση. Για αυτό η σύγχρονη γλώσσα επιβάλλεται από την επαναστατική τάξη. Είναι φανερό ότι ο Κορδάτος δε συνδέει σταθερά τη γλώσσα με τη σκέψη και περιορίζεται στο λειτουργικό της χαρακτήρα, χωρίς να επεκτείνεται στο δομικό. Αντιλαμβάνεται τον κόσμο μέσα από μία δυαδική διάσταση που οδηγεί στη δυαδική γλωσσική έκφραση. Δεν προβάλλει την αυταξία της γλώσσας ως δομικού στοιχείου της ανθρώπινης σκέψης με δική του αυτοαναφορά και ως παγιωμένου ιδιαίτερου σώματος που εξελίσσεται με βραδύτερους ρυθμούς.

1. Εισαγωγή

Είναι γνωστή, βέβαια, η πολυπραγμοσύνη του Γιάννη Κορδάτου, που μέσα από μία εγκυκλοπαιδική, πολλές φορές, προσέγγιση των πραγμάτων, ασχολήθηκε με πλείστους τομείς των κοινωνικών επιστημών. Νομικός ο ίδιος¹, με έντονα ιστορικά ενδιαφέρο-

* Επίκουρος Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

να, επιδόθηκε με ιδιαίτερο ζήλο και σε χώρους όπως η φιλοσοφία, η θρησκεία, η γλώσσα, το εργατικό κίνημα κ.λπ. Η συγγραφική του όμως ταυτότητα χαρακτηρίζεται από την ιστοριογραφική της διάσταση και ακριβώς αυτή υπόκειται σε αξιολογήσεις που είναι διαμετρικά αντίθετες. Αυτό οφείλεται, κατά τη γνώμη μας, στην αποδοχή ή την απόρριψη της *ιστορικοδιαλεκτικής μεθόδου* που είχε υιοθετήσει ο Κορδάτος και η οποία αποτελούσε για αυτόν πρόσκληση και πρόκληση να εξετάσει όλα τα ζητήματα κάτω από το δικό της φως².

Όπως είναι προφανές, η συγκεκριμένη μεθοδολογική αρχή έθετε στον ερευνητή, που την ακολουθούσε με συνεπή και συστηματικό τρόπο, ως πρώτο μέλημα τη διερεύνηση των κοινωνικών δομών και των πεδίων της κοινωνικής πρακτικής. Μέσα στο γενικότερο αυτό πλαίσιο μπορούσε κάλλιστα να ενταχθεί και η εξέταση της δομής και της λειτουργίας της γλώσσας ως κοινωνικού προϊόντος, με την ειδικότερη βέβαια επικέντρωσή της στη μελέτη και την εξιστόρηση του ελληνικού γλωσσικού ζητήματος³. Ιδιαίτερα για το τελευταίο, πρέπει να επισημάνουμε ότι η ενασχόληση και το ενδιαφέρον του Κορδάτου για αυτό έχουν ως αφετηρία την έντονη ιδεολογικοποίησή του και ότι το συγκεκριμένο επίκρισμα της γλώσσας, που είχε εμποτίσει έντονα και βαθιά την πολιτική και κοινωνική ζωή της χώρας και συνόδευε κάθε εκδήλωσή της, αποτελούσε κοινό τόπο για την ελληνική διανόηση.

Συνεπώς, ο έλεγχος του εν λόγω ζητήματος δεν περιοριζόταν μόνο στη γλωσσολογική επιστήμη, αλλά είχε καταστεί μέλημα μιας πλειάδας διαφορετικών επιστημών. Από την άποψη λοιπόν αυτή πρέπει να θεωρηθεί νόμιμη και η σχετική ενασχόληση του Κορδάτου, στο βαθμό που, όπως είδαμε, το πρόβλημα της γλώσσας διασυνδέεται εξαρχής με τα άλλα πεδία της κοινωνικής πρακτικής. Βέβαια, αυτό δε σημαίνει ότι θα μπορούσε κανείς να προβεί και στην τυπική ένταξή του στη χορεία των ιστορικών της γλωσσολογίας. Πρέπει όμως να κατανοήσουμε ότι η ίδια η διερεύνηση του ζητήματος, που ανέλαβε, τον οδήγησε σε μία ιδιαίτερη σχέση με τις εκφρασμένες θέσεις των γλωσσολόγων που αυτός έκρινε ως έγκυρους. Πολλές από τις απόψεις αυτές τις απέρριψε ως διαμετρικά αντίθετες από τις δικές του και υπαγόμενες σε άλλα μεθοδολογικά κριτήρια, ενώ αρκετές τις αποδέχτηκε, έστω και μερικώς, επειδή εξέταζαν το γλωσσικό πάντοτε με φόντο την αναγκαιότητα της απρόσκοπτης καθιέρωσης της νεοελληνικής γλώσσας.

2.

Οι παραπάνω συνοπτικές παρατηρήσεις σηματοδοτούν ως ένα βαθμό την ενασχόληση του Κορδάτου με τη γλώσσα. Ο στόχος μας όμως είναι να καταγράψουμε τις ειδικότερες αντιλήψεις του στο γλωσσικό, να τις αναλύσουμε και στη συνέχεια να προβούμε στην κριτική τους θεώρηση και στη διασύνδεσή τους με την ίδια την αυταξία της γλώσσας.

Πριν όμως καταπιαστούμε με το πρώτο ζήτημα, θα ήταν επιβοηθητικό να περιγράψουμε σχηματικά το γενικότερο πλαίσιο μέσα στο οποίο εντάσσονται οι συγκεκριμένες απόψεις του Κορδάτου. Μία τέτοια καταγραφή θα μας υπέδειχνε ότι αυτές, όπως προκύπτει από τις βασικές του γλωσσολογικές μελέτες⁴, θα μπορούσαν να οριστούν και να περιοριστούν από δύο γερμανόφωνες σχετικές ρήσεις, τις οποίες ο ίδιος προβάλλει στο οπισθόφυλλο των εν λόγω έργων του: Τις ρήσεις του Μ. Λούθηρου και του Κ. Kautsky⁵. Η πρώτη αναφέρεται στην καταγωγή και στην πατρότητα της γερμανικής, από την οποία μπορεί να εξαχθεί γενικό και ισχυρό συμπέρασμα για το δυναμισμό και την αναγκαιότητα της καθιέρωσης κάθε ζωντανής γλώσσας και η δεύτερη στη γενική και επικοινωνιακή λειτουργία του γλωσσικού συστήματος. Η θέση του Λούθηρου καταξιώνει την ομιλούμενη, τη ζωντανή, τη λαϊκή γλώσσα, αυτή που προφέρεται από κάθε καθημερινό στόμα, αυτή που ομιλεί ο λαός και όχι κάποια γλώσσα κλασική, κάποια γλώσσα μοντέλο, την οποία πρέπει να έχει κανείς ως οδηγό. Από την άλλη πλευρά, η ρήση του Kautsky ορίζει τη λειτουργικότητα της γλώσσας και τη χρήση της ως εργαλείου της κοινωνικής συνεννόησης. Επομένως, θα μπορούσαμε να πούμε επιγραμματικά ότι οι γλωσσικές αντιλήψεις του Κορδάτου έχουν αφετηρία τις αντίστοιχες αντιλήψεις για τη ζωντανή γλώσσα και πλαίσιο την εργαλειακή της χρήση.

Μολονότι οι ιστορικές αντιστοιχίσεις θα μπορούσαν να επεκταθούν στη δυνατότητα υπαγωγής του περιγράμματος στις αντίστοιχες θέσεις του Διαφωτισμού για την καθιέρωση των ζωντανών γλωσσών και να παραπέμψουν στη γλωσσική αντίληψη του ιστορικού υλισμού και ιδιαίτερα στη γερμανόφωνη εκδοχή του, δε θα ασχοληθούμε εδώ περισσότερο με την ιστορική παράμετρο που φωτίζει από άλλη πλευρά το θέμα μας. Εμείς θα περιοριστούμε, κατεξοχήν, στην καταγραφή της κοινωνικής και ταξικής αντίληψης, μέσα στην οποία εναπέθετε ο Κορδάτος και τη λύση του συγκε-

κριμένου ζητήματος. Αυτή, καθώς και η υπόδειξη ορισμένων πορισμάτων της γλωσσολογικής επιστήμης που κρίνεται απαραίτητη, νομίζουμε ότι θα συνέβαλαν σε μία αρτιότερη και βαθύτερη ανάλυση. Η ερευνητική λοιπόν πρόταση που καταθέσαμε παραπάνω, θα μπορούσε, αθροίζοντας όσα είπαμε μέχρι τώρα, να πάρει την παρακάτω μορφή: Ένταξη των γλωσσικών αντιλήψεων του Κορδάτου μέσα στο γενικότερο γλωσσολογικό πλαίσιο· κατάθεση της κοινωνικής και ταξικής αντίληψης για τη γλώσσα· προβολή της συγκεκριμένης ερμηνείας του Κορδάτου για τη συγκρότηση και τη λειτουργία της και τέλος αντιστοίχιση της συνολικής όρασης του ζητήματος, που θα προκύψει από την έκθεση και την ανάλυση των σχετικών αντιλήψεων, με τις σύγχρονες γλωσσολογικές αντιλήψεις και ιδιαίτερα με εκείνες που τονίζουν και θεμελιώνουν την ελλείπουσα στον Κορδάτο αυταξία της γλώσσας.

2.1.

Το επιστημονικό υλικό που είχε τη δυνατότητα να ανιχνεύσει ο Κορδάτος περιορίζεται στη μεταφρασμένη γερμανόφωνη, κυρίως, αλλά και εν μέρει στην πρωτότυπη γαλλόφωνη γλωσσική βιβλιογραφία⁶. Δεν του έλειπε βέβαια και η άριστη γνώση της αντίστοιχης νεοελληνικής και κυρίως εκείνης του Χατζηδάκη⁷. Η έρευνά του αρχίζει από τη θέση ότι το γλωσσικό ζήτημα δε χρειάζεται μονοσήμαντη γλωσσολογική ανάλυση αλλά απαιτεί και ιστορική και κοινωνιολογική μελέτη⁸. Η προτεινόμενη διεύρυνση της εξεταστικής οπτικής της γλώσσας δε μειώνει, ασφαλώς, τη γλωσσολογική παράμετρο, αφού διασυνδέεται με τη γενική θέση των γλωσσολόγων ότι η γλώσσα δημιουργήθηκε στην κοινωνία και μόνο σε αυτήν, ως προϊόν της, μπορεί να νοηθεί. Βέβαια, στην παραδοχή αυτή δεν εντάσσονται και όλες εκείνες οι γλωσσολογικές εξηγήσεις, τις οποίες ο ίδιος χαρακτηρίζει και αξιολογεί ως μεταφυσικές και τις απορρίπτει⁹. Ειδικότερα, θα μπορούσαμε να επισημάνουμε ότι από τις γενικές θεωρίες των γλωσσολόγων υιοθετεί και προβάλλει εκείνα τα σημεία που συμβαδίζουν με τη δική του οπτική για τη γλώσσα, όπως, για παράδειγμα, ότι οι ειδικοί συμφωνούν πως η γλώσσα είναι ένα μέσο συνεννόησης των ανθρώπων που ανήκαν παλαιότερα στην ίδια φυλή και σήμερα στην ίδια εθνότητα¹⁰.

Από αυτή την ερευνητική γωνία παρουσιάζει σχηματικά και τη δυνατότητα της γλωσσικής εξέλιξης του ανθρώπου. Στην αρχή, ο άνθρωπος επιτυγχάνει την επικοινωνία του με ατελή ή ατελέστε-

ρα μέσα συνεννόησης, όπως οι κραυγές, οι γρυλισμοί, οι κινήσεις, οι μορφασμοί κ.λπ., ενώ οι φωνές παραμένουν η βάση της γλώσσας και συνιστούν τις ρίζες που αποδίδουν τις ενέργειες και τις ιδιότητες¹¹. Η γλώσσα δομείται ουσιαστικά μέσα από την εξέλιξη των φωνών. Η εξέλιξη αυτή νοείται και ως αλλαγή που συνιστά καθολικό νόμο για όλες τις γλώσσες, συνεπώς και για την ελληνική που δε θα μπορούσε να αποτελέσει εξαίρεση¹². Η αλλαγή λοιπόν των γλωσσών συνιστά γλωσσολογική αρχή και υπόκειται στη γενική κατηγορία των αλλαγών της κοινωνίας¹³.

Στη σειρά των σκέψεων αυτών για τις γλωσσικές αλλαγές μπορούν να ενταχθούν και άλλες συναφείς αντιλήψεις, όπως, για παράδειγμα, η διαφοροποίηση της αρχικής γλωσσικής ενότητας, που έρχεται ως επακόλουθο της διαίρεσης του λαού και οδηγεί στο σχηματισμό ντοπιολαλιών, οι οποίες με τον καιρό μπορούν να διαμορφωθούν σε νέες γλώσσες¹⁴. Αλλά και η ίδια γλώσσα, όπως αποδέχεται και ο Κορδάτος, επιδέχεται τη γλωσσική εκφραστική διαίρεση μεταξύ γραπτής και προφορικής (ομιλούμενης) σε κάθε λαό και σε κάθε εποχή¹⁵. Αν μεταφέρουμε λοιπόν το σχήμα αυτό στην ελληνική, έχουμε την παρουσία δύο τύπων της ίδιας γλώσσας, τη *δημοτική* και την *αρχαϊζουσα (καθαρεύουσα)*.

Ο Κορδάτος δεν ακολουθήσε στο ζήτημα αυτό την κοραϊκή θέση της *μέσης οδού*¹⁶ για τη λύση του γλωσσικού ζητήματος στην Ελλάδα¹⁷, αλλά υπερέβη τη συγκεκριμένη θέση, προτείνοντας μόνο τη *δημοτική*, και στην επιλογή του αυτή επικουρείται και από τις θέσεις έγκυρων ευρωπαϊών γλωσσολόγων, οι οποίοι την προκρίνουν¹⁸. Τελικά όμως, παρά τον έπαινο προς τους γλωσσολόγους Krumbacher¹⁹, Dietrich²⁰, Brugman²¹, Thump²² κ.ά., αξιολογεί ότι αντιμετωπίζουν το πρόβλημα μόνο ως ένα ζήτημα επιστημονικό, ως ένα ζήτημα επιστημονικών ανταγωνισμών, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη και την κοινωνική του διάσταση²³. Παρ' όλα αυτά όμως, δέχεται τα πορίσματα της γλωσσολογικής επιστήμης, όπως ότι ο κυριότερος παράγοντας που κάνει τη γλώσσα είναι ο πολιτισμός του λαού που την ομιλεί²⁴. Για αυτό η γλώσσα παρακολουθεί την πνευματική εξέλιξη και ανάλογα αναπτύσσεται και η ίδια. Οι αλλαγές εδώ δεν είναι απότομες και ριζικές αλλά βαθμιαίες, ενώ ο πρώτος πυρήνας της γλώσσας παραμένει στο πέρασμα των αιώνων. Επομένως και η λαϊκή γλώσσα, όταν η κοινωνικοοικονομική ζωή είναι καθυστερημένη, επηρεάζεται από μία τέτοια κατάσταση²⁵.

2.2.

Σύμφωνα με την οπτική του Κορδάτου, υπάρχει μία παραμελημένη πλευρά του γλωσσικού ζητήματος και αυτήν ακριβώς έρχεται να τονίσει ο ίδιος με τις γλωσσικές του μελέτες. Η πλευρά αυτή είναι βέβαια η κοινωνική διάσταση της γλώσσας που απαιτεί και κοινωνιολογική προσέγγιση. Επειδή η καθιερωμένη επιστημονική οδός είναι, ως γνωστό, πολύ ισχυρή, έχει υπόψη του ότι οι πολλοί θα ξαφνιαστούν με την ανάλυση της κοινωνικής πλευράς του εν λόγω ζητήματος. Υποστηρίζει όμως σθεναρά ότι για εκείνον η μόνη θετική βάση είναι αυτή και ότι έξω από μία τέτοια οπτική δε μπορεί να υπάρξει επιστημονικός και πραγματικός έλεγχος της γλώσσας αλλά μόνο αμφίβολες εξηγήσεις με επισφαλή θεμελίωση²⁶.

Η συγκεκριμένη λοιπόν ανάλυση αρχίζει με την προβολή της θέσης ότι ο χωρισμός της κοινωνίας σε τάξεις έχει άμεση επίδραση και στη γλώσσα²⁷. Αυτό σημαίνει ότι η κοινωνική απόσταση που χώριζε τους εργαζόμενους από τα ανώτερα στρώματα δεν εκδηλωνόταν μόνο στην οικονομία και στους θεσμούς, αλλά έβρισκε ουσιαστική ανταπόκριση και στο χρησιμοποιούμενο γλωσσικό όργανο²⁸. Για αυτό και ο γλωσσικός αριστοκρατισμός δεν ήταν αποτέλεσμα ιδιοτροπίας, αλλά αντικαθρέφτιζε τις υπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις. Η ανώτερη τάξη έπρεπε να ομιλεί και να γράφει αλλιώς²⁹ και «υψηλότερα».

Η αντίληψη αυτή μεταφερόμενη στο γλωσσικό επίπεδο της Ελλάδας μεταφράζεται, όπως είδαμε, στο σύνθημα *καθομιλουμένη ή αρχαία*. Μέσα από το σύνθημα αυτό εμφανίζονται δύο κόσμοι αντίθετοι στις κοινωνικές αντιλήψεις, οι οποίοι συγκρούονται πάνω σε ταξικά συμφέροντα³⁰. Κάτω από τη μάσκα της γλώσσας κρύβονταν από τη μια μεριά οι φιλελεύθερες νεωτεριστικές και αντιθρησκευτικές αντιλήψεις και ιδέες, ενώ από την άλλη κυριαρχούσαν ο σχολαστικισμός, η αντίδραση και ευλογούνταν η αμάθεια, η θρησκοληψία κ.λπ.³¹. Η γλώσσα γίνεται σημαία για τις δύο διαφορετικές τάξεις. Από τη μία οι «φεουδάρχες» προκρίνουν την αρχαίζουσα, από την άλλη οι αστοί τη νεοελληνική. Οι πρώτοι αποφεύγουν τη γλώσσα του λαού, γιατί η εφαρμογή της θα συντελούσε όχι μόνο στη συνείδηση των πραγμάτων αλλά και σε μία αυτοσυνείδηση της δύναμής του και έτσι αυτή θα απέβαινε μέσο για αποτελεσματικότερη απαίτηση των κοινωνικών του δικαίων³².

Μολοντί ο χωρισμός της γλώσσας σε γλώσσα μορφωμένων και λαού αντικαθρεφτίζει και κάποιον άλλο διαχωρισμό που κά-

νουν οι διανοούμενοι της αστικής τάξης³³, βασική ερμηνεία πρέπει να είναι ότι τα «φεουδαρχικά στοιχεία» δεν ήθελαν τη γλώσσα του λαού ούτε τη μετάφραση επιστημονικών έργων, αλλά μόνο τη διδασκαλία της γραμματικής³⁴. Αλλά και η αστική τάξη, από ένα σημείο και πέρα, επεδίωκε το γλωσσικό συμβιβασμό, με προεξάρχοντα, όπως είπαμε, τον Αδ. Κοραή που ήθελε την απλοποίηση της αρχαϊζουσας ή τη βελτίωση της δημοτικής. Η ενδιάμεση αυτή θέση έβρισκε την υποστήριξή της στην αντίληψη ότι το γλωσσικό δεν ήταν θεμελιώδες ζήτημα για τον ελληνισμό, αλλά μόνο ένα από τα βασικά του μέσα. Ο σκοπός ήταν η απελευθέρωση της πατρίδας³⁵.

Η συμβιβαστική πρόταση στο γλωσσικό, σήμαινε για το κοινωνικό επίπεδο το συμβιβασμό της αστικής τάξης με τη «φεουδαρχία», που άρχισε λίγο μετά το 1832, και κράτησε μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα³⁶. Έτσι, το γλωσσικό γίνεται ένα κοινωνικό ζήτημα και μέσω αυτού υποβοηθείται στην Ελλάδα και η ανάπτυξη ενός αντίστοιχου εθνικισμού³⁷. Στην ελληνική κοινωνία, η βαθιά συντηρητική αντίληψη που βλέπει στη γλωσσική αλλαγή την εθνική εξαφάνιση υποκρύπτει την υπεράσπιση των κοινωνικών προνομίων και έναν ψευδώνυμο πατριωτισμό που περιφρονεί στην ουσία την εθνική ταυτότητα³⁸. Πάντως όσο λιγότερο διακινούνται οι επιστημονικές γνώσεις για τις παραλλαγές της γλώσσας τόσο ευνοούνται οι μύθοι για την ιδανική γλώσσα, που μειώνουν την επικοινωνία μεταξύ των άνισων ομιλητών³⁹ και συμβάλλουν στη διατήρηση της εξουσίας της καθαρεύουσας και των υπερασπιστών της.

Ο Κορδάτος καταγράφει βέβαια με κριτικό τρόπο τις προτεινόμενες λύσεις για το γλωσσικό, αλλά ο ίδιος, μολονότι τις κατανοεί, δεν υιοθετεί μία αντίστοιχη γλωσσική στάση. Για αυτόν, για να γίνει γλωσσική αλλαγή χρειάζονται κοινωνικές μεταβολές, τις οποίες μπορεί να επιφέρει μόνο μία τάξη με προοδευτική κοινωνική αποστολή, η οποία θα πάρει την εξουσία και θα επιβάλει τη γλωσσική μεταρρύθμιση⁴⁰. Προς το παρόν πάντως, υπάρχει το αστικό κράτος που λειτουργεί ως μία καταπιεστική μηχανή στα χέρια της κυβερνώσας τάξης, η οποία υποβοηθείται και σε όλη τη γκάμα των συμφερόντων της από το υπάρχον σχολείο. Για αυτό και η αναβάθμιση της βασικής εκπαίδευσης, που επιβηθεί τη μόρφωση των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, αποφεύγεται από την αστική τάξη, ενώ, όπως είναι εύλογο, αποτελεί διεκδίκηση των φτωχών λαϊκών στρωμάτων⁴¹.

Ο Κορδάτος, θέλοντας να τονίσει τη μετατόπιση της αστικής τάξης προς το συντηρητισμό, προβάλλει την κοινότοπη μαρξιστι-

κή θέση σύμφωνα με την οποία αυτή, όταν είναι επαναστατική, νεωτερίζει σε όλα, για υλιστικούς καθαρά λόγους. Την ίδια ακριβώς συμπεριφορά επιδεικνύει η τάξη αυτή και όσον αφορά στη γλώσσα. Όταν όμως η περίοδος αυτή παρέλθει, τότε οι αστοί εγκαταλείπουν τέτοιους επικίνδυνους προσανατολισμούς⁴². Προκειμένου λοιπόν για την Ελλάδα, η αστική τάξη δε μπορεί να λύσει το γλωσσικό. Αφού δεν το έλυσε όταν ήταν επαναστατική, είναι λογικό να μη μπορεί τώρα που, κατά την άποψη του Κορδάτου, έγινε αντιδραστική. Όπως είναι προφανές, οι θέσεις αυτές αξιολογούν και το γλωσσικό ως μέρος των ταξικών ανταγωνισμών, καθοριστικό ρόλο στους οποίους διαδραματίζει η εργατική τάξη, η νίκη της οποίας μπορεί να επιβάλει την πλέον προωθημένη γλώσσα, τη γλώσσα του λαού⁴³. Η θέση αυτή περιορίζει δραστηκά και την παρέμβαση των γλωσσολόγων, οι οποίοι μπορούν μεν ως επιστήμονες να φωτίσουν το ζήτημα, αδυνατούν όμως να το λύσουν. Η λύση θα έλθει από εκείνη την κοινωνική τάξη η οποία έχει συμφέρον από την επιβολή της σύγχρονης γλώσσας, γιατί το γλωσσικό δεν είναι πάνω από τις τάξεις⁴⁴. Επομένως, η λαϊκή γλώσσα, και εν προκειμένω ο δημοτικισμός, δε μπορεί να επιβληθεί ως επίσημο καθεστώς μέσα σε μία αστική δημοκρατία. Η ριζική αλλαγή του γλωσσικού συνδέεται με την κοινωνική ανατροπή, γιατί το γλωσσικό είναι μέρος του κοινωνικού και όχι σύνολο γενικής ιδεολογίας σε όλα τα επίπεδα⁴⁵. Άρα και οι δημοτικιστές δε μπορούν να προσφέρουν τα πάντα ούτε βέβαια να ξεπεράσουν τα όρια που θέτει το συμφέρον της τάξης τους⁴⁶.

2.3.

Είναι, βέβαια, γεγονός ότι ο Κορδάτος δε δικαιώθηκε στις προβλέψεις του αυτές. Η δημοτική καθιερώθηκε στην εκπαίδευση από την αστική τάξη και μάλιστα τη συντηρητική. Πρέπει όμως να έχουμε πάντοτε υπόψη μας ότι οι συγκεκριμένες προτάσεις του ήσαν επακόλουθο μιας συστηματικής μαρξιστικής σκέψης και ανάλυσης⁴⁷ που ακολουθούσε. Ιδιαίτερα η πρότασή του για τη δημιουργία, την εξέλιξη και τη λειτουργία της γλώσσας ταυτίζεται και παραπέμπει στην αντίστοιχη του γερμανού σοσιαλδημοκράτη Κ. Kautsky. Πράγματι, ο απλούστερος και ακριβέστερος ορισμός του τελευταίου φαίνεται να ικανοποιεί τις γλωσσικές και ερευνητικές του ανησυχίες: «Η γλώσσα είναι ένα είδος εργαλείου που χρησιμεύει για την κοινωνική συνεννόηση» υποστηρίζει ο Kautsky⁴⁸ και η ρήση αυτή γίνεται σημαία για τον Κορδάτο⁴⁹.

Με βάση λοιπόν την παραπάνω αρχή, είναι φυσιολογικό να υποθέσουμε ότι η γλώσσα γεννήθηκε μέσα στην παραγωγή. Για αυτό και πρέπει να την κατανοήσουμε ως το πρώτο ιδεολογικό φαινόμενο που έχει άμεση σχέση με την κοινωνία και τις παραγωγικές ενέργειες του ανθρώπου, με τη διαδικασία της εργασίας κλπ.⁵⁰ Η θέση την οποία αποδέχεται και προβάλλει ο Κορδάτος για τη φυσιολογική πορεία ανάπτυξης και εξέλιξης του ανθρώπου είναι η εξής: Στην αφετηρία του αυτός δε μπορεί να διαφέρει από τα υπόλοιπα ζώα: στη συνέχεια όμως ξεχωρίζει γιατί παράγει, και παράγει βασικά εργαλεία παραγωγής. Η ικανότητα αυτή, που τον αποκόπτει οριστικά από το υπόλοιπο ζωικό βασίλειο, αποβαίνει ο καθοριστικός χαρακτηρισμός του και συνιστά το σημαντικότερο σταθμό που τον διακρίνει πλέον ως μοναδικό πλάσμα⁵¹.

Μέσα λοιπόν σε αυτή τη δραματική προσπάθειά του για επιβίωση και συμβίωση, ο άνθρωπος αναπτύσσει και τις πρώτες του φωνές, οι οποίες είναι περισσότερο επιφωνηματικές παρά μιμητικές. Οι φωνές αυτές σταδιακά και αργόσυρτα διαφοροποιήθηκαν σε σύμβολα που σήμαιναν την ιδιαίτερη εργασία από όπου βγήκαν⁵². Επομένως, η γλώσσα προκύπτει ως ένα φωνητικό εργαλείο με το οποίο οι άνθρωποι συνεννοούνται, ένα άθροισμα από συναρμολογημένες φωνές. Για αυτό δε μπορούμε να υποστηρίξουμε την ύπαρξη αριστοκρατικών και χυδαίων γλωσσών, παρά μόνο την ύπαρξη φτωχών γλωσσών, χωρίς εκφραστικό πλούτο, και γλωσσών που είναι πλούσιες σε τέτοια στοιχεία.

Θέλοντας, ειδικότερα, να ξεκαθαρίσει ορισμένες αναχρονιστικές και φασίζουσες αντιλήψεις γύρω από το ζήτημα αυτό, ο Κορδάτος τονίζει κατηγορηματικά ότι δεν υπάρχει χυδαία γλώσσα. Αντίθετα, υπάρχουν χυδαία νοήματα, πράξεις και ενέργειες που αποδίδονται με αυτή, και ότι τα νοήματα αυτά χρεώνονται στις αντιδραστικές κοινωνικές δυνάμεις, οι οποίες τα χαλκεύουν και τα εκπέμπουν⁵³. Βέβαια αποδέχεται εδώ ότι η γλώσσα, όπως και κάθε εργαλείο, μπορεί να τύχει θετικής αξιοποίησης αλλά και αρνητικής χρήσης⁵⁴ και ότι η λαϊκή γλώσσα, όταν η κοινωνικοοικονομική ζωή είναι καθευστερημένη, επηρεάζεται από μία τέτοια κατάσταση⁵⁵.

Η κοινωνιολογική ανάλυση του Κορδάτου στηρίζεται, όπως είδαμε, στη νοηματική μεταγραφή αντίστοιχων θέσεων του Kautsky, ο οποίος όμως αναλύει επιτυχέστερα τη συγκεκριμένη οπτική. Για αυτόν η κοινότητα της εργασίας και η συνεργασία κατέστησε αναγκαίο «νέον εργαλείον της κοινωνικής συνεννοήσεως, την γλώσσαν»⁵⁶. Ο καταμερισμός των έργων είναι αδύνατος χωρίς τη γλώσσα, η οποία εκφράζει και πράγματα και φαινόμενα, και την

έχει απόλυτη ανάγκη⁵⁷. «Η πορεία αυτή της εξελίξεως της γλώσσας δεν είναι εκπληκτική, αν αντιληφθώμεν ως πρώτον έργον της γλώσσας την συνεννόησιν των ανθρώπων εις κοινάς εργασίας και κινήσεις»⁵⁸. Η εξέλιξη λοιπόν της γλώσσας συμβαδίζει με την εξέλιξη του τρόπου παραγωγής και με αυτή επιτυγχάνεται ένα ισχυρό μέσο κοινωνικής συνοχής και ένα ισχυρό μέσο διατήρησης και διάδοσης των αποκτηθεισών γνώσεων⁵⁹.

Απόληξη των παραπάνω γλωσσικών θέσεων του Κορδάτου είναι ότι η γλώσσα είναι συνυφασμένη με τη δομή και την εξέλιξη της κοινωνίας και όχι αυθαίρετο κατασκεύασμα, έξω από την κοινωνική ζωή. Επομένως και ο πλουτισμός της είναι αποτέλεσμα του ανθίσματος της ζωής και αυτό με τη σειρά του προκύπτει ως αποτέλεσμα της ανάπτυξης της τεχνικής⁶⁰.

3.

Η γενική τοποθέτηση του Κορδάτου για τη συσχέτιση γλώσσας και κοινωνίας, που εκτεταμένα είδαμε ως τώρα, ενισχύει περισσότερο την εκτίμησή μας ότι ο συσχετισμός αυτός είναι κατά βάση εξωτερικός και ως ένα βαθμό μηχανιστικός. Δείχνει κατεξοχήν τη λειτουργικότητα της γλώσσας μέσα στο γενικότερο σύστημα επικοινωνίας και μπορούμε να δούμε τη λειτουργική αυτή σύνδεση ως επιτυχημένη μπιχαβιοριστική θέση. Ο ιστορικός μας όμως αποφεύγει οποιαδήποτε νύξη για την ίδια την αξία της γλώσσας ως στοιχείου του πνεύματος. Όταν και όπου επιχειρεί ένα συσχετισμό γλώσσας και σκέψης, αυτός γίνεται ευκαιριακά. Θα μπορούσαμε λοιπόν να πούμε ότι στον Κορδάτο έχουμε μία επιτυχημένη υπαγωγή της γλώσσας στην κοινωνική πραγματικότητα, αλλά πλήρη αμηχανία και αδιαφορία για μία έρευνα της αυταξίας της.

Το εγχείρημα λοιπόν του συσχετισμού της γλώσσας με τη σκέψη στέκει στον Κορδάτο αδύναμο, γιατί δε στηρίζεται στα νεότερα πορίσματα της επιστήμης, μερικά από τα οποία θα μπορούσε ίσως να γνωρίζει, ιδιαίτερα στην έκδοση της *Ιστορίας του γλωσσικού μας ζητήματος*, το 1943. Ο ίδιος όμως είναι ιστορικός και επιχειρεί να καταγράψει τη εξέλιξη των ιδεών στο χώρο των κοινωνικών επιστημών και παράλληλα να επεξηγήσει τη λειτουργία των κοινωνικών μηχανισμών. Ακριβώς στο πλαίσιο αυτό εξετάζει και το γλωσσικό ζήτημα, όχι ως γλωσσολόγος αλλά ως ιστορικός, επειδή το ζήτημα αυτό συνδέεται και εντάσσεται στην προβληματική της κοινωνικής εξέλιξης.

Ο Κορδάτος, μολονότι θέτει ορισμένα από τα βασικά ζητήματα της γλωσσικής επιστήμης, τα εξετάζει μέσα στο περιορισμένο πλαίσιο της ελληνικής όρασης και της δικής του εποχής και μέσα στον οπτιμιστικό στόχο της ιδεολογίας του. Καταγράφει όμως και καταθέτει για συζήτηση τέσσερα ουσιώδη ζητήματα: Τη συγκρότηση της γλώσσας, τις αλλαγές της, τον επικοινωνιακό της χαρακτήρα και τη σχέση της με την πραγματικότητα. Αυτά ακριβώς τα ζητήματα μπορούμε τώρα να τα δούμε αναλυτικότερα υπό το φως των νέων επιστημονικών δεδομένων και να εκτιμήσουμε ανάλογα το εγχείρημα ενός επίδοξου ιστορικού της γλώσσας.

Η γλωσσολογία, όπως υποστήριζε ήδη ο Saussure, θα μπορούσε να γίνει επιστήμη της Σημειολογίας και να συνδεθεί με έναν πολύ καθορισμένο τομέα μέσα στο σύνολο των ανθρωπίνων πράξεων⁶¹. Δεν ήταν βέβαια διαδεδομένη στην εποχή του Κορδάτου η αντίληψη της *σύγχρονης γλωσσολογίας*, αλλά ο Saussure είχε τονίσει ήδη ότι η γλώσσα είναι ασφαλώς κοινωνικό προϊόν που είναι κατατεθειμένο στον ανθρώπινο εγκέφαλο⁶². Σύμφωνα πάντως με τη συσσωριανή συγχρονική αντίληψη, το γλωσσικό σημείο είναι μία ψυχική οντότητα που έχει δύο όψεις: Την *ιδέα και την ακουστική εικόνα* ή το *σημαινόμενο* και το *σημαινόν*⁶³. Κάθε γλωσσικός όρος επομένως είναι ένα μικρό μέλος, μια άρθρωση όπου μία ιδέα σταθεροποιείται μέσα σε έναν ήχο και όπου ένας ήχος γίνεται το σημείο μιας ιδέας⁶⁴.

Η ισχυρότατη αυτή θέση θέτει επί τάπητος το ζήτημα της επικοινωνίας. Πράγματι, όπως επιμένει επαναληπτικά και ο Κορδάτος, η βασική λειτουργία της γλώσσας είναι η επικοινωνία. Δεν προβάλλει όμως και τη δεύτερη παράμετρο, που τονίζει ο Kautsky, ότι η ικανότητα αφηρημένων παραστάσεων εξαρτάται από τη γλώσσα, γιατί αυτή δεν είναι μόνο μέσο συνεννόησης, αλλά έγινε και «όργανον του *σκέπτεσθαι*»⁶⁵. Προκύπτει λοιπόν ότι η γλώσσα χρησιμοποιείται και ως όργανο ή μέσο για να φτάσει κανείς σε βαθύτερη συνειδητοποίηση του εαυτού του, της φύσης και της εμπειρίας του⁶⁶. Παραμένει όμως ισχυρότατο ότι στη γλώσσα καθοριστικά στοιχεία είναι αυτά που συμμετέχουν στη θεμελίωση της επικοινωνίας και μπορούμε να πούμε ότι η δομική της ταυτότητα στοχεύει σε αυτή την κατεύθυνση⁶⁷. Ως αντικείμενο έχει φωνητική φύση και μπορεί να καταγραφεί σήμερα και με μηχανικά μέσα, ενώ ως ανθρώπινη συμπεριφορά θα μπορούσε να θεωρηθεί εξαρχής ως αποτέλεσμα μιας δραστηριότητας⁶⁸.

Μολονότι η επικοινωνιακή χρήση της γλώσσας δεν είναι ορισμένη και σαφής, πρέπει να αποδεχτούμε τη θέση ότι κάθε γλώσ-

σα μεταβάλλεται, επειδή λειτουργεί. Αυτό είναι το βασικό αξίωμα της γλωσσολογίας που καθορίζει όλα τα επίπεδά της⁶⁹. Φαινομενικά όμως τα πάντα συντείνουν να πείσουν τα άτομα για την ακινησία και την ομοιογένεια της γλώσσας που χρησιμοποιούν: Σταθερότητα της γραπτής μορφής, συντηρητικότητα της επίσημης και λογοτεχνικής κ.λπ.⁷⁰. Αν και είναι δύσκολο να ορίσουμε την αιτιότητα των γλωσσικών αλλαγών, βάση πρέπει να είναι οι αναδιαρθρώσεις της κοινωνικής δομής και οι μεταβολές των επικοινωνιακών αναγκών που προκαλούνται από αυτές⁷¹. Η επίδραση της κοινωνικής δομής στη δομή της γλώσσας μπορεί ίσως να διαπιστωθεί μόνο αν περιοριστεί η μελέτη σε μία ορισμένη περίοδο αλλαγών, καταγραφούν τα ίχνη των εξωτερικών επιδράσεων και επισημανθούν οι αλυσιδωτές αντιδράσεις που οι επιδράσεις αυτές επέφεραν⁷². Πάντως από τη μία υπάρχουν οι επικοινωνιακές ανάγκες και από την άλλη η τάση του ανθρώπου να μειώσει στο ελάχιστο τη διανοητική και φυσική ενέργεια που καταβάλλει⁷³. Έτσι, η έρευνα καθορίζεται από το νόμο της ελάχιστης προσπάθειας, την ανάγκη για επικοινωνία και έκφραση, τη διαμόρφωση και λειτουργία των φωνητικών οργάνων, τις παρεμβολές από τη μία γλώσσα στην άλλη και τελευταία από τα ιστορικά δεδομένα⁷⁴. Πρέπει όμως να είναι πάντα προφανές ότι η γλώσσα, όπως ορίζει ο Saussure, είναι ένα σύστημα που τα μέρη του πρέπει να εξετάζονται μέσα στη συγχρονική τους αλληλεγγύη. Οι αλλοιώσεις δε γίνονται στον όγκο του συστήματος αλλά στα διάφορα στοιχεία του και μολονότι έχει αντίκτυπο, δεν έχει εσωτερική σχέση με τις συνέπειες που μπορούν να προκύψουν για το σύνολο⁷⁵.

Αλλά και τον καθολικό νόμο της αλλαγής των γλωσσών, που υποστηρίζει ο Κορδάτος, στηριγμένος στη γενική μαρξιστική κοσμοθεωρία της αλλαγής, τον θεμελιώνει γλωσσολογικά ο πατέρας της σύγχρονης γλωσσολογίας⁷⁶. Σύμφωνα με αυτόν, τίποτα δε μπαίνει στη γλώσσα χωρίς να έχει δοκιμαστεί νωρίτερα στην ομιλία. Όλα τα εξελικτικά φαινόμενα έχουν τη ρίζα τους στο άτομο. Η γλώσσα κρατεί ένα μέρος από τις δημιουργίες της ομιλίας, αν και αυτές που διαρκούν είναι πολυάριθμες και δίνουν στο λεξιλόγιο και στη γραμματική αλλιώτικη φυσιογνωμία από τη μία εποχή στην άλλη⁷⁷. Πάντως, η εξέλιξη του πολιτισμού και η επικοινωνία επιβάλλουν με σιωπηρή σύμβαση μία από τις υπάρχουσες διαλέκτους να γίνει ο φορέας κάθε πράγματος που ενδιαφέρει το έθνος, πέρα από τη λεγόμενη φιλολογική και καλλιεργημένη γλώσσα⁷⁸. Γεγονός αναμφισβήτητο είναι ότι οι αλλοιώσεις και οι παραλλαγές των γλωσσικών κανόνων δε γίνονται τυχαία, αλλά οφεί-

λονται σε αίτια κοινωνικά που προκαλούν νέες κοινωνικές ανάγκες⁷⁹. Οι γλωσσικές αλλαγές δηλαδή οφείλονται και σε εξω-γλωσσικές κοινωνικές εξελίξεις και αλλαγές⁸⁰.

Αλλά η αυταξία της γλώσσας προβάλλει περισσότερο μέσα από τη σύμβασή της με την πραγματικότητα. Όπως υποστηρίζει πάλι ο Saussure, ο λόγος δια του λεκτικού συμβολισμού είναι το γενικό χαρακτηριστικό του ανθρώπου, το οποίο πραγματώνεται στις γλώσσες με τα συμβολικά σημεία μεταβλητά και μεταβαλλόμενα στο χρόνο⁸¹. Η πραγμάτωση αυτή κατανοείται από τον Benveniste ως αναπαραγωγή της πραγματικότητας μέσα από το λόγο ή εκ νέου παραγωγή της μέσα από αυτόν⁸². Ο λόγος είναι άυλη επικοινωνία σημαιομένων που αντικαθιστά τα γεγονότα και τις εμπειρίες και κάνει προσιτή την εμπειρία ενός υποκειμένου σε άλλο μέσα από την αναπαραστατική του έκφραση⁸³. Συμφωνούμε βέβαια όλοι ότι ο λόγος συνδέεται άρρηκτα με τη σκέψη, η οποία δε μπορεί να υπάρξει χωρίς αυτόν. Δεν υπάρχει σκέψη χωρίς γλωσσική έκφραση⁸⁴.

Η ουσία όμως του προβλήματος εδώ, το οποίο δεν προσεγγίζεται καθόλου από τον Κορδάτο, έγκειται στο αν η ανθρώπινη σκέψη αποτελείται από δύο διεργασίες, την καθαρή σκέψη και τη λεκτικοποίησή της⁸⁵. Η γλώσσα είναι ένα σύστημα στο οποίο συνδυάζονται ιδιάζοντα νοήματα με ιδιάζοντες υλικούς φορείς, όπως είναι τα συμπλέγματα των φθόγγων⁸⁶. Η χρήση της γλώσσας συνεπάγεται τη σκέψη, αφού συνεπάγεται κατανόηση του νοήματος που συναρτάται με τους υλικούς φορείς σε δεδομένη γλώσσα⁸⁷.

Η τελική γνωσιολογική διαμάχη μπορεί να συνοψιστεί στο ερώτημα αν το αρχέτυπο είναι η γλώσσα, που δημιουργεί την εικόνα που έχουμε για την πραγματικότητα ή η πραγματικότητα, που καθρεφτίζεται, αντανακλάται ή αποτυπώνεται από τη γλώσσα⁸⁸. Η άποψη ότι η γλώσσα δημιουργεί τον κόσμο, σημαίνει ότι η γλώσσα καθορίζει τον τρόπο με τον οποίο συλλαμβάνουμε και αντιλαμβανόμαστε την πραγματικότητα. Είναι σαν ένα καλούπι που βάζει τάξη στο αρχικό χάος της πραγματικότητας «καθεαυτής»⁸⁹. Ότι η γλώσσα αντανακλά την πραγματικότητα (αντιγραφική θεωρία) είναι και αυτή μία άποψη παλιά⁹⁰. Αλλά η γλώσσα ούτε δημιουργεί ούτε αντιγράφει την πραγματικότητα με την κυριολεξία των όρων, όπως ορθά υποστηρίζει ο A. Schaff. «Το αντίγραφο της περιλαμβάνει πάντοτε ένα υποκειμενικό στοιχείο και, με την πλατιά έννοια, η γλώσσα δημιουργεί εικόνα της πραγματικότητας. Ένα αντίγραφο της αντικειμενικής πραγματικότητας και μία υποκειμενική δημιουργία της εικόνας της κατά τη γνωστική

διεργασία δεν αλληλοαποκλείονται, αλλά αλληλοσυμπληρώνονται για να σχηματίσουν ένα ενιαίο όλο»⁹¹.

4.

Από την έκθεση, την ανάλυση και την ερμηνεία των απόψεων του Κορδάτου για τη γλώσσα και το γλωσσικό ζήτημα, μπορούν να εξαχθούν ορισμένα τελικά συμπεράσματα, υπό τύπον ερμηνευτικής σύνοψης της δικής του οπτικής, μέσα στο γενικότερο πλαίσιο των αντιλήψεων για τη δομή και τη λειτουργία της γλώσσας. Τα συμπεράσματα αυτά μπορούν να καταχωριστούν με την εξής σειρά:

Πρώτον, ο Κορδάτος δεν είναι κλασικός γλωσσολόγος με την ιδιότητα που συνεπάγεται ένας τέτοιος τίτλος ούτε βέβαια ο ίδιος προβάλλεται με μία τέτοια αυταπάτη. Είναι ασφαλώς ιστορικός και υπό το πνεύμα αυτό προβαίνει σε μία ενδεικτική καταγραφή της λειτουργίας της γλώσσας και εξετάζει λεπτομερώς το γλωσσικό ζήτημα της Ελλάδας. Η γενική του στάση απέναντι στα πορίσματα της γλωσσολογίας δεν είναι νηφάλια αλλά επιθετική, διότι αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως τον αρχάγγελο που κρατεί τη ρομφαία για να αποκαλύψει την αλήθεια στο συγκεκριμένο ζήτημα, η οποία για αιώνες ήταν κρυμμένη από το λαό.

Δεύτερο, δεν ενδιαφέρεται να πείσει τους αντιπάλους του για την ορθότητα των αντιλήψεών του, αλλά σύμφωνα με την «επαναστατική του ιδεολογία» στοχεύει να ξεσκεπάσει τα «έωλα» επιχειρήματά τους και κυρίως τα μεθοδολογικά κριτήρια που χρησιμοποιούν στην έρευνά τους. Η στάση του αυτή παραπέμπει σε μίαν αντίληψη που δεν αποδέχεται την ύπαρξη καθαρής επιστήμης για τη γλώσσα, αλλά μόνο μιας ταξικής ανάγνωσης που αναζητεί και βρίσκει και την αντίστοιχη αλήθεια. Όλη η γνώση έχει, κατά τη γνώμη του, το ωφελιμιστικό κριτήριο της διαρκούς υπεράσπισης των συμφερόντων των κρατούντων και τη μόνιμη υποβάθμιση και υποτίμηση των εξουσιαζομένων. Ό,τι κι αν κάνει, ό,τι κι αν πει ο αντίπαλος είναι πάντοτε ύποπτος, γιατί ο διαφαινόμενος στόχος είναι άλλος από αυτόν που προβάλλεται.

Τρίτο, ο κόσμος προσλαμβάνεται από τον Κορδάτο ως δυαδική διάσταση και αυτή πιστοποιείται και στην αντίστοιχη διαίρεση του εκφραστικού οργάνου της κοινωνίας. Η διάσταση αυτή βρίσκει την αφετηρία της στην ανισότητα των ανθρώπων που άρχισε με την απόκτηση ιδιοκτησίας. Η αρνητική και απορριπτική αξιολό-

γηση του ιδιοκτησιακού καθεστώτος ανιχνεύεται και στην έμμεση αρέσκεια του Κορδάτου να προβάλλει το χαμένο παράδεισο της πρωτόγονης εποχής καθώς και στην κοινοκτημοσύνη των ανθρώπων στην παραγωγή και τη διανομή των αγαθών που πίστευε ότι υπήρχε. Στις τελευταίες του αυτές αντιλήψεις υποκρύπτεται μία από τις δύο ιστορικές εξηγήσεις της ανθρώπινης εξέλιξης, εκείνη των εξουσιαζομένων που αντιδρούν ποικιλοτρόπως στην εκάστοτε εξουσία επιθυμώντας πάντοτε να την ανατρέψουν. Την ίδια γραμμή πλεύσης ακολουθεί και στο ζήτημα της γλώσσας, εντασσόμενος στη γραμμή των προοδευτικών που υπερασπίζονται ιστορικά την εκάστοτε ζωντανή γλώσσα, αρχίζοντας από τη μορφή της ελληνιστικής κοινής και μέσω της καθομιλουμένης του νεοελληνικού Διαφωτισμού καταλήγουν στη δημοτική της νεότερης Ελλάδας.

Τέταρτο, ο Κορδάτος αναλύει τη γλώσσα μόνο μέσα από μία μπιχαβιοριστική οπτική, ως ένα συμπαρομαρτούν χαρακτηριστικό της γενικής ενέργειας του ανθρώπου, το οποίο επιβοηθεί αποτελεσματικά την επικοινωνία του. Εξάλλου, υποψιαζόμαστε ότι η κοινωνιολογική του οπτική μάλλον τον αναγκάζει να εξετάσει τη γλώσσα μόνο στο λειτουργικό επίπεδο της κοινωνίας, ως έτοιμο προϊόν και κώδικα επικοινωνίας που ρυθμίζει την εκφραστική αλλαγή των συνομιλητών.

Πέμπτο, μολονότι στον επίλογο της πρώτης έκδοσης και στον πρόλογο της δεύτερης του συγγράμματός του για τη γλώσσα, αντιλαμβάνεται ότι πρέπει να πει κάτι περισσότερο από τις μεταγραμμένες απόψεις της δευτεροδιεθνικής σοσιαλδημοκρατίας για το εν λόγω ζήτημα, επιχειρώντας να συνδέσει τη γλώσσα με τη σκέψη, η απόπειρα χάραξης μιας τέτοιας γραμμής δεν έχει συνέχεια και περιορίζεται σε κοινοτοπίες. Η ανάλυση των δομικών στοιχείων της γλώσσας δεν εμφανίζεται, ενώ και ο ίδιος ακολουθεί τη διαχρονική γλωσσολογική αντίληψη, που συνδυάζει βέβαια την εξέλιξη της γλώσσας με την αντίστοιχη της κοινωνίας και κατανοεί τις αλλαγές της ως αποτέλεσμα των αλλαγών εκείνης, αλλά η τελική ερμηνεία φαίνεται να εντάσσεται στη δογματική και απλοϊκή εξήγηση της *βάσης* και του *εποικοδομήματος*⁹². Η γλώσσα, ως μέρος του δευτέρου, εξελίσσεται εξαιτίας του και αυτό, με τη σειρά του, υπόκειται στις αλλαγές της πρώτης.

Έκτο, η αυταξία της γλώσσας που, πέρα από την αναγκαία και φυσική συσχέτισή της με τα υπόλοιπα δομικά στοιχεία της κοινωνίας, ακολουθεί και τους δικούς της νόμους εξέλιξης, τη δική της αυτοαναφορά, συνιστά ένα συνολικό και παγιωμένο σώμα που εξελίσσεται με βραδείς και αργότερους ρυθμούς και αποτε-

λεί τον κόσμο της «αποθηκευμένης γνώσης» χωρίς τη διαρκή και αναγκαία πάντοτε αναφορά στον εξωτερικό κόσμο.

Τελικά, ο κόσμος αυτός είναι ο κόσμος της σκέψης, ο πνευματικός κόσμος που συναπαρτίζει μαζί με τον υλικό τη συνολική ανθρώπινη παρουσία και δραστηριότητα, αποτελώντας δομική της πλευρά, η οποία εντάσσεται στο ένα από τα δύο σκέλη της ύπαρξης. Η πλευρά αυτή μπορεί να προσλαμβάνεται ως κόσμος, όπως ακριβώς η μία από τις δύο απαντήσεις που συνδιαμορφώνουν το βασικό φιλοσοφικό ερώτημα, εκείνη του πνεύματος. Το τελευταίο, βέβαια, αυτό μπορεί να μεταφράζει την πραγματικότητα σε αντιλήψεις και να «δημιουργεί» με την υποκειμενική του απόχρωση τον ιδιαίτερο «κόσμο» του καθενός. Πρέπει όμως να επισημάνουμε ότι η ενότητα των δύο στοιχείων του κόσμου βρίσκεται πιο κοντά, από οπουδήποτε αλλού, στη γλώσσα, αφού σε αυτή συνυπάρχουν ταυτόχρονα μία ιδέα (πνευματικό στοιχείο) και μία φωνητική έκφρασή της (υλικό στοιχείο).

Σημειώσεις

1. Βλ. τη μελέτη του Κ. Σταμάτη, *Ο νομικός Γιάννης Κορδάτος*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα, 1989, όπου και καταγραφή της σχετικής νομικής του εργογραφίας στις σελ. 84-85. Για τη βιβλιογραφία του Κορδάτου βλ. το έργο της Ζ. Σπανάκου, *Η έννοια της ιστορικής νομοτέλειας στο μεσοπολεμικό έργο του Γιάννη Κορδάτου*, Αθήνα, 1990, σελ. 494-506 και ειδικό συμπλήρωμά της στο έργο, *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 ως το 1974*, εισαγωγή, επιλογή κειμένων, υπομνηματισμός, Παναγιώτης Νούτσος, τ. Β', β' μέρος, από το ΣΕΚΕ στο ΚΚΕ, εκδ. Γνώση, Αθήνα, 1992, σελ. 391-393.

2. Βέβαια η μέθοδος αυτή εισήχθη νωρίτερα από τον Γ. Σκληρό στο βιβλιαράκι του *Το κοινωνικό μας ζήτημα*, εκδ. Κωνσταντινίδη, Αθήνα, 1907, αλλά ο Κορδάτος τη χρησιμοποίησε με συνέπεια και σε ευρεία κλίμακα.

3. Για τις δημοτικιστικές του θέσεις βλ. και Δ.Μ. Μέξης, *Ο ιστορικός Γιάννης Κορδάτος και το έργο του*, εισαγωγή, ανέκδοτη αυτοβιογραφία και αυτοκριτική, Αθήνα, χ.χρ., σελ. 137-140.

4. Βλ. *Δημοτικισμός και λογιωτατισμός*, εκδ. Μπουκουμάνης, Αθήνα, 1974 (1924), και *Ιστορία του γλωσσικού μας ζητήματος*, εκδ. Μπουκουμάνης, Αθήνα, 1973, (1943).

5. Βλ. *Ιστορία του γλωσσικού μας ζητήματος* (οπισθόφυλλο): «Μη ζητάς στα λατινικά πως θα γράψεις καλά γερμανικά. Ρώτα τη μάνα σου στο σπίτι, τα παιδιά στους δρόμους, τους ανθρώπους του λαού στην αγορά. Κοίταξέ τους στο στόμα πώς μιλάνε και έτσι γράψε» (Λούθηρος). Και *Δη-*

μοτικισμός και λογιωτατισμός (οπισθόφυλλο): «Η γλώσσα είναι ένα είδος εργαλείου που χρησιμεύει για την κοινωνική συνεννόηση» (Κάουτσκι).

6. Για τη γερμανόφωνη βλ. παρακάτω, σημ. 19-22. Για τη γαλλόφωνη βλ. κυρίως Joachim du Bellay, *La défense et illustration de la langue française*, 1549, A. Meillet, *Aperçu d' une histoire de la langue Grecque*, Paris, 1930 (1913), L. Roussel, *Grammaire descriptive du Romeique Littéraire*, Paris, 1921, J. Vendryes, *Lé Langage: introduction linguistique à l' histoire*, Paris, 1968 (1923).

7. *Περί του γλωσσικού ζητήματος εν Ελλάδι (Α-Β)*, Αθήνα, 1890-1893 και *Σύντομος ιστορία της ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα, 1915.

8. Βλ. *Δημοτικισμός και ...*, σελ. 17.

9. Στο ίδιο, σελ. 212-213.

10. Όπ.παρ., σελ. 211. Ήδη ο F. de Saussure είχε επισημάνει ότι ο εθνισμός είναι ο κοινωνικός δεσμός που δημιουργεί τη γλωσσική κοινότητα και όχι ο φυλετικός που είναι παράγων δευτερεύων (*Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας*, μτφρ., σχόλια, προλογικό σημείωμα, Φ.Δ. Αποστολόπουλος, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 197, σελ. 273).

11. Στο ίδιο, σελ. 215.

12. Όπ.παρ., σελ. 11-12.

13. *Ιστορία του γλωσσικού μας...*, σελ. 248.

14. Στο ίδιο, σελ. 11.

15. Όπ.παρ., σελ. 22. Το πρόβλημα μεταξύ δημοτικής και καθαρεύουσας θα μπορούσε να διευκρινιστεί και από την ακόλουθη πρόταση του Saussure: Το γλωσσικό αντικείμενο είναι μόνο η ομιλούμενη γλώσσα και όχι η γραπτή, που αποτελεί την παράστασή της. Παρά το γεγονός όμως αυτό, η γραπτή, που είναι εικόνα της ομιλούμενης, φτάνει να παίζει τον κύριο ρόλο και έτσι να έχει μεγαλύτερη σημασία η παράσταση του φωνητικού σημείου από το σημείο το ίδιο (βλ. όπ.παρ., σελ. 56).

16. *Δημοτικισμός και...*, σελ. 53. Η αξιολόγηση των κοραϊκών θέσεων για τη γλώσσα γίνεται στο πνεύμα της μαρξιστικής κριτικής. Οι γλωσσικές προτάσεις του Κοραή χαρακτηρίζονται από τον Κορδάτο ως υπερασπιστικές των συμφερόντων της αστικής τάξης (Γιάννης Κ. Κορδάτος, «Ο πραγματικός Κοραής», *Νέα Επιθεώρηση*, περίοδος Β', αρ. 1/16, Ιούνιος 1933, σελ. 1-3).

17. *Δημοτικισμός και...*, σελ. 40.

18. Εκτός από τους ευρωπαίους (Fauriel, Legrand, Pernot, L. Russel, Brugman και Thunp), αναφέρει και λογίους από το Νεοελληνικό Διαφωτισμό (Καταρτζής, Φιλιππίδης, Ψαλίδας, Χριστόπουλος) αλλά και νεότερους (Ψυχάρης, Χατζηδάκης), όπ.παρ. σελ. 9-10.

19. K. Krumbacher, *Το πρόβλημα της νεωτέρας γραφομένης ελληνικής και απάντησις εις αυτόν υπό Γ. Χατζηδάκη*, εκδ. Μαρασλή, Αθήνα, 1905.

20. Kretschmer, *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*, Göttingen, 1896.

21. K. Brugman, *Γραφή και Δημοτική και το γλωσσικό ζήτημα*, μτφρ. Λ. Αρβανίτη, Αθήνα, 1907.
22. A. Tumb, «Το ζήτημα της νεοελληνικής», μτφρ. Πάλλη-Λ. Αρβανίτη στα *Κούφια Καρύδια*, Λίβερπουλ, 1915, κυρίως σελ. 315-416.
23. *Δημοτικισμός και...*, σελ. 221-222.
24. *Ιστορία του γλωσσικού μας...*, σελ. 11 και 247-248.
25. Στο ίδιο, σελ. 258-259.
26. Όπ.παρ., σελ. 9.
27. *Δημοτικισμός και...*, σελ. 253.
28. Όπ.παρ., σελ. 13.
29. Όπ.παρ., σελ. 16.
30. Όπ.παρ., σελ. 8.
31. Όπ.παρ., σελ. 30.
32. Όπ.παρ., σελ. 135-136. Υπερασπιστικά κείμενα του Κορδάτου για τη δημοτική μπορούν να καταγραφούν και τα εξής: Π. Χαλκός, «Σοσιαλισμός και δημοτικισμός», π. *Γράμματα*, αρ. 4-5, Ιαν.-Απρ. 1921, σελ. 143-145, «Οι συκοφάνται της λαϊκής γλώσσας. Η δημοτική είνε η αλήθεια και η ζωή. Ομιλούν οι κ.κ. Ηλίας Βουτιεριδής, Δ. Σαράτσος, ο ποιητής Ρήγας Γκόλφης και ο Ιω. Κορδάτος», *Δημοκρατία*, 8 Φεβρουαρίου 1926, σελ. 1-2. Απάντηση του Κορδάτου στην έρευνα της Δημοκρατίας, «Ο Δημοτικισμός και η Εκπαιδευτική Μεταρρύθμισης» για την πολεμική κατά του δημοτικισμού και της μεταρρύθμισης (η έρευνα έγινε από την 1 έως τις 14 Φεβρουαρίου 1926), «Ο Πάλλης. Πρωτοπόρος του αδιάλλαχτου δημοτικισμού», π. *Νέα Εστία*, τ. ΙΖ', Ιαν.-30 Ιούνιος 1935, σελ. 373-375, «Εμείς και οι αρχαίοι», *Νεοελληνικά γράμματα*, φ. 119, 11 Μαρτίου 1939, σελ. 1-2, «Το μεταφραστικό πρόβλημα, Επίκαιρα θέματα», εφ. *Αυγή*, 27 Νοεμβρίου 1956, σελ. 2, *Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος* (1958), τ. Δ', σελ. 642, τ. Ε', σελ. 255 κ.ε.
33. Μιλάνε για γλώσσα των «μορφωμένων» και για γλώσσα του «λαού», *Δημοτικισμός και...*, σελ. 236.
34. Όπ.παρ., σελ. 40.
35. Όπ.παρ., σελ. 42-43.
36. Όπ.παρ., σελ. 82.
37. Όπ.παρ., σελ. 88 και 90-91.
38. Βλ. Άννα Φραγκουδάκη, *Γλώσσα και επικοινωνία*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα, 1987, σελ. 85-86.
39. Στο ίδιο, σελ. 203.
40. *Δημοτικισμός και...*, σελ. 97.
41. Στο ίδιο, σελ. 51, 165 και 175.
42. Όπ.παρ., σελ. 223.
43. Όπ.παρ., σελ. 224.
44. Όπ.παρ., σελ. 248.
45. Όπ.παρ., σελ. 255 και 257-258.
46. Όπ.παρ., σελ. 245.

47. Πλην του Kautsky, ο Κορδάτος στη σελ. 218 του παραπάνω βιβλίου του παραπέμπει ιδιαίτερα για το *διαλεκτικό υλισμό* στο έργο του Ν. Μπουχάριν, *Η θεωρία του ιστορικού υλισμού*, μτφρ. Ορφανού, εκδ. Αθηνά, Αθήνα, 1927.
48. Κ. Kautsky, *Ηθική και υλιστική αντίληψις της ιστορίας*, μτφρ. Χ. Δεδούση, εκδ. Γ.Ι. Βασιλείου, Αθήνα, 1923, σελ. 112.
49. *Δημοτικισμός και...*, σελ. 216-217.
50. Στο ίδιο, σελ. 212.
51. Όπ.παρ., σελ. 214.
52. Όπ.παρ., σελ. 215.
53. *Ιστορία του γλωσσικού μας...*, σελ. 247-248.
54. *Δημοτικισμος και...*, σελ. 229.
55. *Ιστορία του γλωσσικού μας...*, σελ. 258-259.
56. Κ. Κάουτσκι, όπ.παρ., σελ. 112.
57. Στο ίδιο, σελ. 113.
58. Όπ.παρ., σελ. 114. Την ίδια θεωρία είχε διατυπώσει και ο Μπογκντάνοφ, βλ. *Απλά μαθήματα πολιτικής οικονομίας*, 1919, ελληνική μτφρ. Αρχεΐον Μαρξισμού 1924, σελ. 25-28.
59. Κ. Κάουτσκι, όπ.παρ., σελ. 115.
60. *Δημοτικισμός και...*, σελ. 228-229.
61. F. de Saussure, όπ.παρ., σελ. 45-46.
62. Στο ίδιο, σελ. 55.
63. Όπ.παρ., σελ. 101-102.
64. Όπ.παρ., σελ. 51.
65. Κ. Κάουτσκι, όπ.παρ., σελ. 16-117.
66. Πρβλ. André Martinet, *Θέματα λειτουργικής σύνταξης*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 1985, σελ. 57.
67. Στο ίδιο, σελ. 58.
68. Όπ.παρ., σελ. 60-61.
69. Πρβλ. Χρ. Κλαίρης, *Θέματα γενικής γλωσσολογίας*, μτφρ. Φ.Α. Κουβακόπουλος, Νεφέλη, Αθήνα, 1990, σελ. 85-86.
70. Πρβλ. André Martinet, *Στοιχεία γενικής γλωσσολογίας*, μτφρ. Α.Λ. Χαραλαμπόπουλος, Θεσσαλονίκη, 1987, σελ. 193.
71. Στο ίδιο, σελ. 197.
72. Για τη δομή της γλώσσας βλ. τις καθοριστικές εργασίες του Ν. Chomsky, *Syntactic Structures*, Mouton, The Hague 1957 και *Aspects of the Theory of Syntax*, The MIT Press, Cambridge Mass., 1980 (1965) και για τις επιδράσεις πάνω στη γλώσσα το *Reflections on Language*, Pantheon Books, New York, 1975.
73. André Martinet, όπ.παρ., σελ. 198.
74. Στο ίδιο, σελ. 181.
75. F. de Saussure, όπ.παρ., σελ. 122-123.
76. Στο ίδιο, σελ. 181.
77. Όπ.παρ., σελ. 211.

78. Όπ.παρ., σελ. 240.
79. Πρβλ. Α. Φραγγουδάκη, όπ.παρ., σελ. 31.
80. Πρβλ. W. Labov, «The reflection of social progresses in linguistic structures», στο *Sociolinguistic Patterns*, University of Pennsylvania Press, 1972, σελ. 110-121.
81. F. de Saussure, όπ.παρ., σελ. 111.
82. Πρβλ. E. Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, τ. 1, Gallimard, Paris, 1966, σελ. 25 και 28.
83. Στο ίδιο, σελ. 28, σημ. 2.
84. Όπ.παρ., σελ. 25, σημ. 2 και σελ. 63.
85. Πρβλ. Adam Schaff, *Γλώσσα και γνώση*, Ζαχαρόπουλος, Αθήνα, χ.χρ., σ. 133.
86. Στο ίδιο, σελ. 134.
87. Όπ.παρ..
88. Όπ.παρ., σελ. 185.
89. Όπ.παρ., σελ. 187.
90. Όπ.παρ., σελ. 191-192 και 209.
91. Όπ.παρ., σελ. 210.
92. Μολονότι οι αντιλήψεις του επίσημου ΚΚΕ είναι ασφαλώς σταλινικές και ολιγότερο επιστημονικές, ο Κορδάτος μαζί με άλλους εγκυρότερους μαρξιστές (Δ. Γληνό, Γ. Ζεύγο και Θ. Λυκίδη) κατηγορείται από τον κομματικό μηχανισμό για μηχανιστικές αντιλήψεις στο θέμα της γλώσσας και του έθνους (βλ. Β. Μπαρτζιώτας, «Πάνω στη μελέτη της ιστορίας του ΚΚΕ», π. *Νέος Κόσμος*, αρ. 3, Μάρτιος 1951, σελ. 8).

